

חלק שני | הלוגיקה הטרנסצנדנטאלית

A50B74

מבוא | האידאה של לוגיקה טרנסצנדנטאלית

1. על הלוגיקה בכלל

הכרתנו נובעת משני מקורות יסוד של הרוח. האחד הוא קבלה של דימויים (הקליטות של הרשמים), והשני הוא הכושר להכיר מושא באמצעות הדימויים הללו (הספונטניות של המושגים). באמצעות הראשון **נתון לנו** מושא, ובאמצעות השני המושא **נחשב** ביחס לאותו דימוי (כקביעה גרידא של הרוח). הסתכלות ומושגים מהווים אפוא את היסודות של כל הכרתנו, כך שלא תוכל להיוולד הכרה לא מתוך מושגים שאין בצדם הסתכלות המתאימה להם בדרך כלשהי, ולא מתוך הסתכלויות ללא-מושגים. כל אחד מן השניים הוא או טהור או אמפירי. הוא אמפירי אם כלולה בו תחושה (המניחה את נוכחותו הממשית של המושא), והוא טהור אם הדימוי חף מכל תחושה. את התחושה אפשר לכנות החומר של ההכרה החושית. הסתכלות טהורה מכילה אפוא אך ורק את הצורה שבה מסתכלים במשהו, ומושג טהור מכיל רק את הצורה שבה חושבים מושא בכלל. רק הסתכלויות או מושגים שהם טהורים הם אפשריים באופן אפריורי, ואלה האמפיריים אפשריים רק באופן אפוסטריורי.

B75

A51

אם נרצה לכנות את **הקליטות** של רוחנו – קבלת הדימויים במידה שהרוח מופעלת בדרך כלשהי – בשם חושיות, הרי לעומתה, הכושר לחולל דימויים בעצמנו, או **הספונטניות** של ההכרה, הוא השכל. טבענו גורם לכך שההסתכלות אינה יכולה להיות לעולם אלא חושית בלבד, כלומר, היא כוללת רק את האופן שבו אנו מופעלים על ידי מושאים. לעומת זאת, הכושר לחשוב את מושא ההסתכלות החושית הוא השכל. אין להעדיף אחת מתכונות אלה על זולתה. בלי חושיות לא יינתן לנו שום מושא, ובלי השכל הוא לא יוכל להיות נחשב. מחשבות ללא-תוכן הן ריקות, הסתכלויות

ללא-מושגים הן עיוורות. לכן הכרחי לעשות את מושגינו לחושיים (כלומר, להוסיף להם מושא בהסתכלות) כשם שהכרחי לעשות את הסתכלויותינו בנות הבנה (כלומר, להביאן תחת מושגים). ואי-אפשר ששני הכשרים או הסגולות הללו יתחלפו בתפקודם. השכל אינו מסוגל להסתכל בשום דבר, והחושים אינם מסוגלים לחשוב מאומה. הכרה יכולה לנבוע רק מתוך איחודם; אבל אין פירוש הדבר שצריך לערבב בין תפקידיהם. אדרבה, נימוק רב-משקל מחייב להפריד אותם זה מזה ולהבחין ביניהם בקפידה. לכן אנו מבחינים בין מדע הכללים של החושיות בכלל, שהוא האסתטיקה, לבין המדע של כללי השכל בכלל – הלוגיקה.

B76

A52

אל הלוגיקה אפשר לפנות בהתכוונות כפולה – או כלוגיקה של השימוש הכללי בשכל, או כלוגיקה של השימוש המיוחד בו. הראשונה מחזיקה בתוכה את הכללים ההכרחיים ללא-סייג¹ של החשיבה, שבלעדיהם לא מתרחש שום שימוש בשכל, ולכן הלוגיקה מיישמת אותם בלי להביא בחשבון את ההבדלים בין המושאים שהשכל עשוי להתכוון אליהם. [ואילו] הלוגיקה של השימוש המיוחד בשכל מכילה את הכללים לחשיבה נכונה של סוג מסוים של מושאים. את הראשונה אפשר לכנות לוגיקת יסוד, והשנייה תיקרא אורגנון של מדע זה או אחר. את השנייה נוהגות האסכולות להציב בדרך כלל כדיון מכין [פרופדאוטיקה] למדעים, אף שבמהלך התבונה האנושית היא דווקא המאוחרת מכול; מגיעים אליה לאחר שהמדע כבר הגיע לפרקו זה מכבר ונזקק רק למגע יד אחרונה לשם תיקונו והשלמתו.² שכן, כדי לקבוע את הכללים שלפיהם יוכל לקום מדע של מושאים מסוימים, כבר צריך להכיר מושאים אלה בדרגה גבוהה למדי.³

B77

הלוגיקה הכללית היא טהורה או מיושמת. בלוגיקה הטהורה אנו מפשיטים מכל התנאים האמפיריים שבהם מתבצעת פעולת שכלנו – השפעות החושים, תרגילי הדמיון, חוקי הזיכרון, כוח ההרגל, דחף הנטייה וכו', ולכן גם ממקורות משפטינו הקדומים – ובכלל, אנו מפשיטים מכל הסיבות שבגללן עשויות לצמוח בנו או להסתנן לרוחנו הכרות מסוימות, כיוון שהן נוגעות לשכל רק בנסיבות מסוימות של השימוש בו, וכדי להכיר את אלה נחוץ ניסיון. לוגיקה כללית אם כי טהורה עוסקת אפוא בעקרונות אפריוריים ותו לא, והיא קאנון של השכל והתבונה, אבל רק מבחינת הצד הצורני של

A53

schlechthin 1

2 באותה רוח אמר היגל שהרפלקסיה, כמו ינשופה של מינרבה, באה "לעת ערב" ומשקיפה לאחור על מושאיה שהגיעו לכלל סיום.

3 קאנט יציג את הלוגיקה הטרנסצנדנטאלית כלוגיקה של המושאים האמפיריים, להבדיל מן הדברים בכלל; ובתור כזו היא הלוגיקה המיוחדת למטאפיסיקה כמדע.

השימוש בהם; ואילו תוכנם יכול להיות מה שיהיה (אמפירי או טרנסצנדנטאלי).⁴ ברם, לוגיקה כללית תיקרא **מיושמת** כאשר היא מכוונת לכללי השימוש בשכל בתנאים סובייקטיביים אמפיריים שהפסיכולוגיה מלמדת עליהם. ללוגיקה המיושמת יש אפוא עקרונות אמפיריים, אף על פי שהיא כללית במובן זה, שהיא חלה על השימוש בשכל בלי להבדיל בין מושאים. ומטעם זה היא גם אינה קאנון של השכל בכלל ולא אורגנון של מדעים מיוחדים, אלא רק סם טיהור של השכל הרגיל.

B78

בלוגיקה הכללית צריך אפוא להבדיל באופן נחרץ בין החלק האמור להוות את התורה הטהורה של התבונה לבין חלקה של הלוגיקה המיושמת (עם כל היותה כללית). אף שהוא קצר ויבש, רק הראשון הוא מדע מובהק, כפי שנדרש בהצגה בית ספרית נכונה של תורת היסודות של השכל. ולגבי תורה זו צריכים הלוגיקנים לשוות לנגדם תמיד שני כללים:

A54

1. בהיותה לוגיקה כללית, היא מפשיטה מכל תוכן של הכרת השכל ושל מגוון

מושאים, ואין לה עניין אלא בצורה גרידא של החשיבה;

2. בתור לוגיקה טהורה, אין לה שום עקרונות אמפיריים, ולכן אינה שואבת

כלום מן הפסיכולוגיה (בניגוד למה שאנשים שיכנעו את עצמם לחשוב),

ולפסיכולוגיה אין שום השפעה על הקאנון של השכל. הלוגיקה היא תורה

מבוססת על הוכחות, **והכול** בה חייב להיות ודאי באופן אפריורי.

מה שאני מכנה לוגיקה מיושמת (בניגוד למובן הרווח של מילה זו, שלפיו הלוגיקה

המיושמת כוללת תרגילים מסוימים, שהכלל שלהם עבורם בא מן הלוגיקה הטהורה)

הוא דימוי מסוים של השכל ושל כללי השימוש ההכרחי בו in concreto, כלומר,

בכפוף לתנאים המקריים של הסובייקט, שיש בהם כדי לשבש את השימוש הזה או

לסייע לו, וכולם יכולים להינתן רק באופן אמפירי. [הלוגיקה המיושמת] עוסקת בקשב,

בהפרעות בו ובתוצאותיו, במקורות הטעות, במצבי הספק, הפקפוק, השכנוע וכדומה;

והלוגיקה הכללית והטהורה מתייחסת אליה כמו שהמוסר הטהור, המכיל אך ורק את

חוקי המוסריות ההכרחיים של רצון חופשי בכלל, מתייחס לתורת המידות המובהקת,

השוקלת חוקים אלו בצמוד למכשולים שמציבים הרגשות, הנטיות והתשוקות

הסבילות,⁵ שבני האדם משועבדים להם פחות או יותר. תורת מידות זו לעולם לא תוכל

להוליד מדע אמיתי ומוכח, מפני שבדומה לאותה לוגיקה מיושמת, גם היא נזקקת

לעקרונות אמפיריים ופסיכולוגיים.⁶

B79

A55

4 חוק הסתירה, או כלליו של היסק דדוקטיבי, תוקפם שווה בין שמיישמים אותם למושאי חושים, למושגים, או למספרים, וכו'.

5 Leidenschaften (באנגלית passions).

6 נראה שקאנט שינה דעה זו כאשר כתב את ספרו "המטאפיסיקה של המידות".

2. על הלוגיקה הטרנסצנדנטאלית

הלוגיקה הכללית, כפי שהראינו, מפשיטה מכל תוכן של ההכרה, כלומר מכל יחס של ההכרה לאובייקט, ומעיינת רק בצורה הלוגית של היחסים בין ההכרות לבין עצמן, כלומר בצורת החשיבה בכלל.⁷ אך כיוון שקיימות הסתכלויות טהורות לא פחות משיש הסתכלויות אמפיריות (כפי שהוכיחה האסתטיקה הטרנסצנדנטאלית), ייתכן מאוד שנגלה הבדל גם בין החשיבה האמפירית של מושאים לבין חשיבה טהורה שלהם.⁸ במקרה זה תהיה קיימת לוגיקה שבה לא מפשיטים מכל תוכן של ההכרה. כי לוגיקה זו תכיל את הכללים לחשיבה טהורה בלבד של מושא, ותוציא מכללה כל הכרה שתוכנה אמפירי. היא תעסוק גם במקור ההכרות שיש לנו על מושאים, במידה שאי-אפשר לשייך מקור זה למושאים עצמם – וזאת בניגוד ללוגיקה הכללית, שאין לה כל עסק במקור של ההכרה. הלוגיקה הכללית מעיינת בדימויים בלי שים לב אם מקורם הראשוני נתון בנו עצמנו באופן אפריורי או נתון לנו באופן אמפירי בלבד. [עניינה הוא רק] בחוקים שלפיהם השכל מציב את הדימויים זה ביחס לזה כאשר הוא חושב; וכך היא עוסקת רק בצורה השכלית שניתן להעניק לדימויים, בלי שים לב מניין הם נובעים.

B80

A56

כאן אני מעיר הערה שכוחה יפה לגבי כל העיונים שיבואו, וראוי שתעמוד לנגד עינינו: השם "טרנסצנדנטאלי" אינו צריך להיקרא על כל הכרה אפריורית. רק אותה הכרה – שבאמצעותה אנו למדים כי וכיצד דימויים מסוימים (הסתכלויות או מושגים) מגיעים לידי יישום, או הנם אפשריים, באופן אפריורי לגמרי – היא לבדה ראויה להיקרא טרנסצנדנטאלית (כלומר, [מציינת את] האפשרות או את השימוש של הכרה באופן אפריורי). לכן לא החלל, ולא שום קביעה גיאומטרית אפריורית שלו, אינם דימוי טרנסצנדנטאלי. רק ההכרה שדימויים אלה לא נובעים ממקור אמפירי כלל, ובכל זאת הם יכולים לחול אפריורי על מושאי הניסיון, לה בלבד ראוי לקרוא טרנסצנדנטאלית. בדומה לזה, השימוש בחלל לגבי מושאים בכלל גם הוא טרנסצנדנטאלי; אבל כשהוא מוגבל למושאי החושים, הוא קרוי אמפירי. ההבדל בין טרנסצנדנטאלי לאמפירי שייך אפוא רק לביקורת ההכרות, ולא ליחס ההכרות למושאן.

B81

A57

בציפייה לכך, שאולי קיימים מושגים שעשויים להתייחס למושאים באופן אפריורי, לא כהסתכלות טהורה או אמפירית, אלא כפעולות של חשיבה טהורה בלבד,

7 בלוגיקה "כללית" מבין אפוא קאנט מה שקרוי בלשונו לוגיקה צורנית (פורמלית).
8 "החשיבה הטהורה של המושאים" היא נושא הלוגיקה הטרנסצנדנטאלית. לוגיקה זו (בחלקה הראשון והתקף, הידוע כ"אנליטיקה") אינה מפשיטה מכל תוכן של ההכרה, אלא מתייחסת לתחום מושאים מסוים – המושאים הממשיים בעולם הניסיון – וחוקרת את תנאי קיומם האפריוריים וחוקי הצורה שלהם.

ואם כן אלה מושגים שמקורם אינו אמפירי ולא אסתטי – [בציפייה זו] אנו יוצרים לנו מראש אידאה של מדע של הכרות השכל הטהור והתבונה, שבאמצעותו אנו חושבים מושאים באופן אפריורי לגמרי. מדע כזה אמור לקבוע את המקור, את ההיקף, ואת התוקף האובייקטיבי של הכרות כאלה. הוא יצטרך להיקרא **לוגיקה טרנסצנדנטאלית**, מפני שכל עיסוקו בחוקי השכל והתבונה, אבל רק עד כמה שהם מתייחסים אפריורי למושאים ולא, כמו הלוגיקה הכללית, להכרות אמפיריות ולהכרות תבוניות טהורות ללא-הבדל.

B82

3. על חלוקת הלוגיקה הכללית לאנליטיקה ולדיאלקטיקה

מהי האמת? – זו השאלה העתיקה והמפורסמת שבאמצעותה אמרו לדחוק את הלוגיקנים לפינה, עד שיוכרחו להילכד במעגל קסם עלוב, או להודות באי ידיעתם, ולכן ביהירות השווא של כל אומנותם. את ההגדרה המילולית של האמת – שהיא התאמת ההכרה עם מושאה – אנו מקבלים ומניחים כאן מראש; אך הדרישה היא לדעת, מהי אבן הבוחן הכללית והבטוחה לאמיתותה של כל הכרה שהיא.

A58

לדעת לשאול באופן מושכל – זה כבר סימן חשוב ונחוץ של פקחות או תובנה. כי אם השאלה כשלעצמה היא שטות ומחייבת תשובות מיותרות, הרי חוץ מהבושה שהיא גורמת לשואל, יש לה גם החיסרון, שלעתים היא מביאה את השומע הלא זהיר להציע תשובות של שטות, ומציגה מחזה מגוחך שבו, כמאמר הקדמונים, אדם אחד חולב תיש ואחר מחזיק תחתיו מסננת.

B83

אם האמת היא התאמת ההכרה עם מושאה, צריך שדבר זה יבריל את המושא הזה ממושאים אחרים. הרי הכרה היא שקרית כשאינה מתאימה למושא שהיא מתייחסת אליו, גם אם יש בה משהו שייתכן מאוד שתוקפו חל על מושאים אחרים. והנה, אבן-בוחן כללית לאמת אמורה להיות זו, שכוחה יפה לגבי כל ההכרות בלי שים לב להבדלי המושאים שלהן. אולם גלוי וברור, שהואיל ומפשיטים בו מכל תוכן של ההכרה (יחסה למושאה), בעוד האמת נוגעת דווקא לתוכן הזה, הרי בלתי-אפשרי ואבסורד גמור הוא לשאול על סימן לאמיתותו של תוכן הכרה זה; ולכן לא ייתכן לספק סימן היכר לאמת שיהיה מספיק, ועם זאת גם כללי. ומכיוון שכינינו לעיל את תוכן ההכרה בשם החומר שלה, נצטרך לומר: מבחינת חומרה, אין כל מקום לדרוש סימן היכר כללי לאמיתות ההכרה, כי יש בכך סתירה עצמית.

A59

[ואילו] מבחינת צורתה גרידא של ההכרה (תוך כדי סילוק של כל תוכן), ברור: אם הלוגיקה מרצה את הכללים ההכרחיים והכלליים של השכל, על כורחה היא מציגה

B84

מבחני אמת בעצם הכללים האלה. מה שסותר כללים אלה הוא שקרי, כי בכך השכל סותר את כללי החשיבה האוניברסליים שלו, ואם כן הוא סותר את עצמו. אולם מבחנים אלה נוגעים רק לצורתה של האמת, כלומר, לצורת החשיבה בכלל, ובמידה זו הם נכונים לגמרי, אבל אינם מבחנים מספיקים. כי אפשר שהכרה כלשהי תתאים לגמרי לצורה הלוגית, כלומר לא תסתור את עצמה, ובכל זאת היא עלולה תמיד לסתור את המושא. לכן, מבחן האמת הלוגי גרידא – התאמתה של הכרה לחוקים הכלליים והצורניים של השכל והתבונה – הוא אמנם *conditio sine qua non*⁹ ובכך הוא תנאי שלילי של כל אמת, אבל מעבר לזה אין הלוגיקה יכולה ללכת, ואין בידה שום אבן-בוהן לגלות טעות שנוגעת לתוכן ולא לצורה.

A60

הלוגיקה הכללית מפרקת את כל העניינים הצורניים של השכל והתבונה ליסודותיהם, ומציגה את אלה כעקרונות של כל הערכה לוגית של הכרותינו. לכן לחלק זה של הלוגיקה אפשר לקרוא אנליטיקה, וככזה הוא לפחות מבחן שלילי של האמת; כי לפני הכול צריך לבדוק ולהעריך כל הכרה מבחינת צורתה בהתאם לכללים אלו, לפני שחוקרים אותה מבחינת תוכנה כדי לברר, אם יש בה אמת חיובית לגבי האובייקט. כיוון שהצורה גרידא של ההכרות, גם אם תתאים היטב לחוקי הלוגיקה, רחוקה מלהספיק להוות אמת חומרית (אובייקטיבית) של ההכרה, לא יוכל איש להעז ולחרוץ משפט על מושאים בעזרת הלוגיקה גרידא, ולטעון משהו על אודותם בלי שקודם לכן ישאב עליהם מידע מבוסס מחוץ ללוגיקה,¹⁰ כדי שאחר כך יחקור לפי חוקים לוגיים את שימושו וקישוריו של מידע זה בתוך כול מלוכד, או מוטב, כדי שיבחן מידע זה לפי חוקים אלה, ותו לא. ובכל זאת יש משהו מפתה באמנות זו של מראית עין, היודעת לתת לכל הכרותינו צורה שכלית, אפילו אם מבחינת תוכן אפשר שיהיו עדיין דלות וריקות עד מאוד; והפיתוי גדול כל כך, עד שלוגיקה כללית זו, שאינה אלא **קאנון** לשיפוט, שימשה בתור **אורגנון** ליצירה ממשית – ולפחות ליצירת אשליה – של היגדים אובייקטיביים, וכך עשו בה שימוש לרעה. הלוגיקה הכללית כאורגנון מדומה נקראת **דיאלקטיקה**.

B85

A61

כינוי זה, שניתן לאיזה מדע או לאמנות, שירת אמנם את בני הזמן העתיק במובנים רבים ושונים, אך השימוש שעשו בו הלכה למעשה מלמד, שהדיאלקטיקה היתה בעיניהם לא אחרת מאשר **הלוגיקה של האשליה**: אמנות סופיסטית, שיודעת להעניק מראית עין של אמת לבורות ואף לאחיזת עיניים מכוונת, על ידי שמחקים את מתודת

B86

9 תנאי הכרחי.

10 זה אחד מעקרונות היסוד של הביקורת, ושל דחיית אורח המחשבה הסכולסטי.

היסודיות שמצווה הלוגיקה ומשתמשים בטופיקה שלה¹¹ כדי ליפות כל יומרה ריקה. אפשר אפוא למסור אזהרה מועילה וודאית לאמור: הלוגיקה הכללית, כאשר חושבים אותה לאורגנון, היא תמיד לוגיקה של אשליה, כלומר דיאלקטית. כי מאחר שאינה מלמדת אותנו כלום על תוכן ההכרה, אלא רק על התנאים הצורניים להתאמה עם השכל, שהם אדישים לגמרי למושאים, הרי יומרתו של מישהו להשתמש בה כמכשיר (אורגנון) כדי להרחיב ולהגדיל את הכרותיו, או לפחות לגרום להן שייראו כך, מסתכמת בלא-יותר מלהג ריק, שבו כביכול מאשרים או מבטלים כל מה שרוצים באותה [מידה של] אחיזת עיניים.

A62

לימוד כזה אינו הולם בשום אופן את כבודה של הפילוסופיה. לכן בכינוי "דיאלקטיקה" עדיף לציין אותו חלק של הלוגיקה העוסק בביקורת הלוגיקה הדיאלקטית של האשליה, וכך נרצה להבין אותה כאן.

4. על חלוקת הלוגיקה הטרוסצנדנטאלית לאנליטיקה טרוסצנדנטאלית ולדיאלקטיקה

B87

בלוגיקה טרוסצנדנטאלית אנו מבודדים את השכל (כפי שעשינו באסטיקה הטרוסצנדנטאלית לחושיות), ומחלצים מתוך הכרותינו רק אותו חלק של החשיבה, שמקורו הבלעדי הוא בשכל. אולם השימוש בהכרה טהורה זו מותנה בתנאי זה: שנותנים לנו מושאים בהסתכלות, שעליהם היא מיושמת. כי בהיעדר הסתכלות יחסרו להכרתנו אובייקטים והיא תישאר ריקה לגמרי. אותו חלק של הלוגיקה הטרוסצנדנטאלית המלמד על היסודות של הכרת השכל הטהורה, ועל העקרונות שבלעדיהם שום מושא לא יוכל להיות נחשב כלל, היא האנליטיקה הטרוסצנדנטאלית; שיחד עם זה היא לוגיקה של האמת. שכן, שום הכרה לא תוכל לעמוד בסתירה לאנליטיקה הטרוסצנדנטאלית בלי שתאבד כל תוכן, כלומר התייחסות לאובייקט כלשהו, ובכך תאבד כל אמת. אך כיוון שמפתה מאוד להשתמש בהכרות שכליות ובעקרונות טהורים אלה לבדם, ואף לעשות בהם שימוש מעבר לגבולות הניסיון – שהוא היחיד המסוגל לתת לנו את החומר (האובייקטים) שעליו ניתן ליישם את מושגי השכל הטהורים הללו – לכן נשקפת לשכל הסכנה, שעל ידי סופיסטיקה ריקה ייעשה שימוש חומרי בעקרונות השכל הטהור, שהם צורניים גרידא, ויחרוץ משפט בלא-הבחנה על מושאים שאינם נתונים, ושכלל לא

A63

B88

11 Topik – ארגון שיטתי של מושגים וטיעונים (בעקבות הכותרת של אחת המסות הלוגיות של אריסטו).

ייתכן שיהיו נתונים. באופן מובהק צריכה האנליטיקה הטרנסצנדנטאלית להיות אך ורק קאנון להערכה של השימוש האמפירי; לכן יהיה זה שימוש לרעה אם נעניק לה תוקף כאורגנון לשימוש כללי נרחב וחסר-גבולות, ונעז לשפוט, להצהיר ולהחליט באופן סינתטי לגבי מושאים בכלל על סמך השכל הטהור לבדו: השימוש בשכל הטהור יהיה אז דיאלקטי. החלק השני של הלוגיקה הטרנסצנדנטאלית צריך אפוא לעסוק באשליה הדיאלקטית הזו. הוא נקרא בשם דיאלקטיקה טרנסצנדנטאלית, לא באשר הוא אמנות של יצירת אשליה כזו (אמנות שלצערנו יש לה הרבה מהלכים בתוך המגוון של מעשי התעתוע המטאפיסיים), אלא באשר הוא משמש ביקורת של השכל ושל התבונה מבחינת שימושם העל-פיסי. מטרת הביקורת הזו לחשוף את האשליה הכוזבת וחסרת-היסוד שבדברי הטוענים כך, ולעקור את יומרתם לגילוי ולהרחבה זו [של הידיעה], האומרת להגיע ליעדה בעזרת עקרונות טרנסצנדנטאליים גרידא.

A64